

УДК 340.116:342.7:347.965

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ АДВОКАТУРИ ЯК ІНСТИТУТУ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Троян А.П.

Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національної академії правових наук України

Стаття присвячена дослідженню соціально-правовій сутності адвокатури в цілому як інституту захисту прав і свобод людини і громадянина в правовій системі України. Досліджено функції адвокатури, виділено ті з них, які не мають правового регулювання. Визначено роль адвокатури при здійсненні різних функцій. Запропоновано власний підхід до ролі адвокатури як інституту захисту прав і свобод. Сформульовано завдання для вирішення проблеми.

Ключові слова: інститут адвокатури, правозахисна діяльність, захист прав і свобод людини і громадянина, функції адвокатури, інтереси громадянського суспільства.

Постановка наукової проблеми: дослідити традиційне розуміння функцій адвокатури лише як інституту надання правової допомоги і сформулювати пропозиції щодо їх розширення з метою забезпечення повного та всебічного захисту прав і свобод людини і громадянина в правовій системі України.

Аналіз досліджень проблеми. Роль адвокатури як інституту правозахисної діяльності в правовій системі України вивчалася такими сучасними дослідниками як Аракелян М.Р., Бакаянова Н.М., Варфоломєєва Т.В., Вишковська В.І., Вільчик Т.Б., Гончар Д.В., Святоцький О.Д., Сопілко І.М., Тацій Л.В., та багато інших. Дослідження вказаних вчених, в основному, зводяться до визначення правової допомоги як єдиної правозахисної функції України. І лише у роботах Вільчик Т.Б., Прилуцького С.В. простежується перехід від традиційного сприйняття функцій адвокатури як виключно інституту надання правової допомоги до більш широкого (функції суспільного контролю, законотворчої ініціативи, виховна тощо), що відповідає сучасним світовим тенденціям захисту прав і свобод людини і громадянина.

Виділення невирішених питань. Попри значну кількість досліджень соціально-правової сутності адвокатури як інституту правозахисної діяльності досі не вивчено її роль у захисті прав і свобод людини і громадянина при здійсненні інших функцій, ніж надання правової допомоги.

Мета статті. Метою статті є дослідження ролі адвокатури в цілому як інституту захисту прав і свобод людини і громадянина в правовій системі України при здійсненні інших функцій, ніж надання правової допомоги.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Формування сучасної правової системи України є складним і тривалим процесом з огляду на історичні передумови та особливості побудови правової держави в умовах динамічних суспільно-економічних трансформацій.

На думку Я. Дячишина однією із засад, що зумовлюють своєрідність української правової системи і мають методологічне значення у її вивченні, є самотність української державності, взаємний зв'язок державних інститутів, функцій, політичної ідеології, права, економіки, культури, з одного боку, і суспільних відносин – з іншого [1, с. 166].

В той же час М.Г. Хаустова відзначає, що головним орієнтиром у поступовому приєднанні правової системи України до сім'ї романо-германського права має стати принцип верховенства права. Метою верховенства права є не просто формальне забезпечення порядку, передбаченого законами та іншими нормативними актами, встановленими державою, а утвердження такого правопорядку, який обмежує свавілля державної, передусім виконавчої влади, ставить її під контроль суспільства, створюючи для цього відповідні правові механізми [2, с. 67].

Попри значну правотворчу активність, що породила проведення в Україні реформ системи правоохоронних органів, судової влади та і взагалі перехід від радянських кодифікованих актів до сучасних, гармонізованих із провідними державами світу, – ми досі спостерігаємо велику кількість випадків порушень фундаментальних прав людини і громадянина.

Події останніх років, зокрема Революція Гідності та тимчасова окупації територій Донецької та Луганської областей, супроводжувались і продовжують супроводжуватись масовими вбивствами мирного населення, катуваннями, жорстоким поведінням, порушенням прав на особисту недоторканість, власність, свободу слова та ін. [3].

Наприклад, М.Р. Аракелян надає достатньо вузьке, на нашу думку, визначення правозахисної діяльності як певні вчинки правозахисних органів, спрямованих на надання кожній людині і громадянину їх об'єднанням та юридичним особам правової допомоги щодо припинення порушень права, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення права і відшкодування спричинених порушенням права збитків [4, с. 21]. Тобто, мова йде лише про одну функцію правозахисного органу – надання правової допомоги.

На думку Вишковської В.І. засіб правового захисту – це «закріплена законом правова можливість звернення людини до судових або несудових форм захисту, що містять у собі комплекс особливих процедур, здійснюваних уповноваженими державними органами і власне уповноваженою особою, спрямовані на захист та відновлення порушеного права. Таким чином, правозахисна діяльність – це діяльність суб'єктів права щодо усунення перешкод у здійсненні суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, а також

діяльність щодо відновлення порушеного права шляхом застосування у необхідних випадках державних примусових заходів» [5, с. 140-141].

Як вважає І. Сопілко, усіх суб'єктів реалізації і захисту прав людини і громадянина можна поділити на тих, які наділені функцією захисту від імені держави та тих які дану функцію здійснюють як інститути громадянського суспільства. Так, не менш значною в правозахисній системі в порівнянні з компетентними органами держави займають місце й інституції громадянського суспільства, а саме політичні партії, громадські організації, правозахисні організації, органи місцевого самоврядування і, безумовно, правозахисні інститути, серед яких найважливіший – інститут адвокатури, який забезпечує надання правової допомоги громадянам, юридичним особам та здійснює захист їх майнових прав [6, с. 82-83].

Т. Вільчик зазначає, що «зафіксувавши в ст. 59 Конституції України волю народу, гарантувавши кожному право на отримання правової допомоги, прийнявши Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», держава істотно розширила офіційне визнання сфери дії адвокатури та її вихід за рамки судової системи, підвищивши соціальний статус у суспільстві, визнавши її інститутом» [7, с. 243].

Слід зауважити, що відповідно до внесених із Законом № 1401-VIII від 02.06.2016 року змін ст. 59 Конституції України на даний час гарантується саме професійна правнича, а не просто правова допомога [8].

Натомість Н. Обловацька вважає, що «адвокатура України є не тільки інститутом громадянського суспільства, а й корпорацією, головним обов'язком якої є забезпечення захисту інтересів усіх суб'єктів громадянського суспільства. Про це свідчить наявність потреби громадянського суспільства в даному інституті, яке потребує надання професійної правової допомоги фахового юриста, оскільки більшість членів суспільства позбавлена можливості захищати свої інтереси в конфліктах з державою та іншими особами» [9, с. 39].

Відповідно до частини 1 статті 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом [10].

Можна повністю погодитися з Т. Вільчик, яка розділяє адвокатську діяльність і діяльність адвокатури. За її словами, суб'єктом адвокатської діяльності є лише адвокат, тоді як адвокатура є суб'єктом правозахисної діяльності, що відрізняється від адвокатської об'єктами захисту та функціями. Адвокат захищає інтереси конкретної особи, а інституційна адвокатура – інтереси всього громадянського суспільства, які можуть не збігатися з інтересами окремого індивіда. Адвокатура як корпоративна організація не надає правову допомогу ні громадянам, ні організаціям, ні суспільству, вона не займається адвокатською діяльністю у розумінні ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а створює адвокатам умови для ефективного надання правової допомоги кожному, хто її

потребує, виконуючи організаційні функції, здійснюючи правозахисну діяльність, об'єктом якої є виключно адвокати [11, с. 24].

Ще одну класифікацію функцій сучасної адвокатури на початку 2000-х років надала Тацій Л.В., яка поділяє функції на основні і допоміжні: «Основні функції – це ті, які складаються між адвокатурою і фізичними чи юридичними особами, органами державної влади, місцевого самоврядування з приводу надання правових послуг (представницька, нормотворча, контрольна, реєстраційна, атестаційна). Допоміжні – це функції (внутрішні), які сприяють ефективній діяльності адвокатури – організаційна та інформаційна» [12, с. 6]. При цьому дослідниця використовує термін «правові послуги» а не «правова допомога», які очевидно мають різну правову природу.

Отже, для досягнення мети цього дослідження необхідно визначити поняття «правова допомога» і з'ясувати – які саме функції адвокатури пов'язані з наданням правової допомоги, а які – виходять за її межі.

У своєму дисертаційному дослідженні Т. Вільчик систематизувала точки зору дослідників щодо визначення поняття «правова допомога» наступним чином:

1) поняття «правова допомога» зводиться лише до реалізації функції захисту у кримінальному судочинстві або вважається, що право на правову допомогу – це перш за все право на допомогу захисника у кримінальному процесі;

2) правову допомогу розглядають як будь-яку діяльність або дії, що мають правовий зміст і вчиняються визначеними в законі суб'єктами;

3) під правовою допомогою розуміють сприяння особам у вирішенні питань застосування норм права;

4) правову допомогу визначають як будь-який вид правових послуг, при цьому захист осіб від обвинувачення вважають тотожним із правовою допомогою поняттям, яке не охоплюється поняттям «правова допомога» та не входить до останнього;

5) правову допомогу розглядають як будь-яку допомогу правового характеру, що надається як платно, так і безплатно на підставах та суб'єктами, передбаченими в законі. За критерієм платності (безплатності) правова допомога відрізняється від правових послуг, які завжди надаються на платній основі згідно з положеннями Цивільного кодексу України;

6) під правовою допомогою розуміють будь-який вид допомоги, що надається адвокатами, на відміну від приватних юристів, які не є адвокатами (фахівці у галузі права), та юридичних осіб приватного права (юридичних фірм, юридичних компаній тощо), що надають правові послуги. Це пояснюється тим, що діяльність адвокатів не є підприємницькою, тоді як фахівці у галузі права та юридичні фірми діють з метою отримання прибутку, а отже, їх діяльність є підприємницькою;

7) правова допомога – будь-який вид чи сукупність видів юридичної допомоги [13, с. 40-41].

Функції адвокатури як інституту правозахисної діяльності в правовій системі України вочевидь є значно ширшими, ніж функції окремого адвоката.

Систематизація прогалин у законодавстві, накопичення практичного досвіду правозастосування, актуалізація правозахисних механізмів

в умовах швидкоплинної трансформації громадянського суспільства – можуть бути дієвими заходами, спрямованими на покращення захисту прав і свобод.

Здійснення таких заходів саме адвокатурою є максимально ефективним, оскільки саме цей інститут правозахисної діяльності не лише наділений необхідним обсягом повноважень, але й щоденно втілює їх на практиці.

Однак, статтею 1312 Конституції України фактично звужено функції адвокатури до надання професійної правничої допомоги [8], що на нашу думку не дозволяє максимально ефективно використовувати інститут адвокатури для захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Отже, соціально-правова сутність адвокатури як інституту правозахисної діяльності полягає у здійсненні адвокатурою як основних, так і допоміжних функцій з метою максимально ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина.

Висновки і пропозиції. Не зважаючи на поточне звуження нормами Конституції України функції адвокатури до надання професійної правничої допомоги, що знаходить відображення у чинному Законі України «Про адвокатуру і ад-

вокатську діяльність» – за своїми економічними, соціальними та правовими ознаками в правовій системі України адвокатура фактично виступає як правозахисний інститут. Діяльність адвокатури спрямована на забезпечення конституційних прав і свобод людини шляхом застосування певних інструментів контролю фахівцями права. Подальша розбудова правової системи України безумовно повинна включати і вихід за межі традиційних рамок сприйняття функцій адвокатури як виключно надання правничої допомоги і наділення її на законодавчому (у тому числі – конституційному) рівні більш широкими повноваженнями задля суспільного контролю виконавчої та законодавчої влади у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина. Такі повноваження, безумовно, мають включати виховну, просвітницьку, медіативну, нормотворчу, контрольну та інші функції.

Закріплення наведених функцій адвокатури в Конституції України та Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», на нашу думку, безумовно розширить ефективність та дієвість такого інституту захисту прав і свобод людини і громадянина як адвокатура.

Список літератури:

1. Дячишин Я. Основні риси сучасної правової системи України: теоретичні аспекти / Я. Дячишин // Інформація і право. – № 1(7)/2013. – С. 163-169.
2. Хаустова М. Правова система України: особливості становлення та сутнісні риси / М.Г. Хаустова // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – № 21. – 2011. – С. 65-75.
3. Палій Г. Підвищення ефективності правової системи України шляхом посилення правозахисної функції громадянського суспільства / Г.О. Палій // Громадянське суспільств. – № 7. – Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1718/>. – Назва з екрана.
4. Аракелян М.Р. Інститут адвокатури у правозахисній діяльності сучасної української держави / М. Аракелян // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 21-27.
5. Вишковська В.І. Форми здійснення правозахисної діяльності в Україні / В.І. Вишковська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. 25. – С. 136-142.
6. Сопілко І. Місце та роль сучасної адвокатури України в правозахисному механізмі / І.М. Сопілко // Юридичний вісник. – № 1(22). – 2012. – С. 82-86.
7. Вільчик Т. Адвокатура та громадянське суспільство у правовій державі / Вільчик Т.Б. // Право України. – № 11. – 2014. – С. 243-250.
8. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). – Закон України. – Відомості Верховної Ради, № 28/2016. – Ст. 532.
9. Обловацька Н. Адвокатура України – інститут громадянського суспільства / Обловацька Н.О. // Адвокат. – № 10(133). – 2011. – С. 37-40.
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України. – Відомості Верховної Ради. № 27/2013. – Ст. 282.
11. Вільчик Т. Функції інституційної адвокатури / Вільчик Т.Б. // Форум права: електрон. наук. фахове вид. – 2017. – № 2. – С. 24-29. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_2_6.pdf. – Назва з екрана.
12. Тацій Л.В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – Тацій Лариса Василівна; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 20 с.
13. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 – Т.Б. Вільчик; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2016. – 490 с.

Троян А.П.

Научно-исследовательский институт информатики и права
Национальной академии правовых наук Украины

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ АДВОКАТУРЫ КАК ИНСТИТУТА ПРАВООЩИТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Статья посвящена исследованию социально-правовой сущности адвокатуры в целом как института защиты прав и свобод человека и гражданина в правовой системе Украины. Исследованы функции адвокатуры, выделены те из них, которые не имеют правового регулирования. Определена роль адвокатуры при осуществлении различных функций. Предложено собственный подход к роли адвокатуры как института защиты прав и свобод. Сформулированы задачи для решения проблемы.

Ключевые слова: институт адвокатуры, правозащитная деятельность, защита прав и свобод человека и гражданина, функции адвокатуры, интересы гражданського общества.

Troian A.P.

Research Institute of Informatics and Law of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine

THE SOCIAL-LEGAL NATURE OF THE ADVOCACY AS THE INSTITUTE OF HUMAN RIGHTS ACTIVITY

Summary

The article is devoted to the study of the socio-legal essence of the advocacy as an institution for the protection of human and citizens' rights and freedoms in the legal system of Ukraine. The functions of the advocate are investigated, those that are not legalized are selected. The role of the advocacy in the implementation of various functions has been determined. Proposed own approach to the role of advocacy as an institution for the protection of rights and freedoms. Problem solving is formulated.

Keywords: Institute of Advocacy, human rights activities, protection of human and civil rights and freedoms, advocacy functions, the interests of civil society.